

Аграрно-правове регулювання продовольчої безпеки: сучасний стан та перспективи

Сидоров Я. О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
yaroslavznu@gmail.com*

Ключові слова:

аграрне право, аграрне законодавство, глобалізація, державна аграрна політика, продовольча безпека, право на продовольчу безпеку.

Наукова стаття присвячена проблематиці аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки в умовах викликів глобалізації та глобальних криз. Узагальнено наукові погляди щодо правового регулювання відносин у сфері продовольчої безпеки в контексті предмета аграрного права й державної аграрної політики, систематизовано положення щодо основних недоліків сучасного стану законодавчого забезпечення досліджуваних відносин. Окреслено основні напрями вдосконалення аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки.

Agrarian-legal regulation of the food safety: modern state and perspectives

Sydorov Ya. O.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskiyi str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
yaroslavznu@gmail.com*

Key words:

agrarian law, agrarian legislation, globalization, state agrarian policy, food safety, right to the food safety.

The theoretical and practical questions of the legal regulation of relations in the sphere of the food safety are observed, the assurance of which acquires the special meaning based on processes of globalization together with all its contradictory and turbulent displays of integration and disintegration and also with the global risks and problems, which, form the one hand, give chances for the efficient usage of the agrarian resources of our country, and, from the other hand, actualize the problems of food safety. Regulations of the agrarian-food doctrine concerning the notion, meaning, role and place of the food safety in the system of agrarian law and legislation are generalized; close connection of the state agrarian policy and the food safety is analyzed and underlined.

Valid regulatory and legal acts and draft laws concerning food safety are analyzed, the regulations about main disadvantages of the modern state of the legal ensuring of the relations under analysis are systematized: its fragmentary character, the absence of the criteria of food safety's definition fixed at the legal level. The conclusion was made about the unanimity of the scientists about the critical evaluation of the corresponding legal ensuring; the scientists-agrarians' points of view about the main vectors of the improvement of agrarian-legal regulation of the food safety gained the further development.

It was proposed to create and adopt the National doctrine of the food safety of Ukraine, which would contain the principles of national food safety's ensuring; parameters and criteria of food safety's development, regulations validated by science, and the complex of events as to their achievement; regulations concerning the monitoring and estimation of the "critical points" of the food safety's exposure (as part of the realization of the national interest and display of the public-legal aspect) and index of person's right to the food safety's guarantees (as the manifestation of the private-legal principles).

Постановка проблеми. Одним із стратегічних напрямів діяльності держави й необхідною умовою досягнення соціально-економічної стабільності й забезпечення сталого розвитку країни, зокрема її аграрного сектору, постає формування та реалізація державної аграрної політики, адекватної викликам сьогодення, що перебуває під тиском процесів глобалізації з всіма її суперечливими й турбулентними проявами інтеграції та дезінтеграції, а також глобальними ризиками, проблемами й кризами, які, з одного боку, надають шанси для успішного використання аграрного ресурсу нашої країни, з іншої – актуалізують проблеми продовольчої безпеки.

Згідно з даними Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) 2019 року, за інтегральним рівнем продовольчої безпеки найвищі критерії досягнуті Сінгапуром, Ірландією, США, Швейцарією, Фінляндією та Норвегією. Україна незначною мірою поліпшила загальний бал у порівнянні з минулим роком, проте темпи зростання багатьох інших країн були значно вище, в результаті наша країна зайняла 76 позицію в рейтингу 2019 року (у 2018 році – 63 місце). Визначаючи певні успіхи й сильні сторони в порівнянні із середньосвітовим показником (покращилась безпека харчових продуктів і дієтична різноманітність завдяки фінансуванню відповідних програм, низька частка населення за глобальної межею бідності, мінімальні зміни середніх витрат на харчування та низький рівень втрат продовольства) й виклики (корупція, недостатній обсяг державних витрат на наукові дослідження в сільському господарстві, відсутність харчових стандартів, порівняно низький ВВП на душу населення тощо), в цілому Індекс демонструє, що Україні необхідно продовжувати фокусуватися на сільському господарстві для розкриття потенціалу зростання [1].

Особливої актуальності аграрно-правова проблематика глобальної та національної продовольчої безпеки набуває в умовах пандемії COVID-19. Продовольча й сільськогосподарська організація ООН (FAO) вже заявила, що дуже скоро світ може зіткнутись із продовольчою кризою. Коронавірусний спалах може вдарити по продовольчій безпеці на тлі того, що глобальна пандемія спричинила нестачу робочої сили й завдала шкоди ланцюгам поставок [2]. Для України це водночас і ризик, і можливість. За оцінками фахівців, розвиток аграрно-експортного потенціалу нашої країни може сприяти й активізації розвитку національного сектору аграрної економіки, й підвищенню її гео економічної та, навіть, геополітичної ваги [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аграрно-правового регулювання про-

додольчої безпеки, зокрема й в контексті аналізу його сучасного стану й перспектив розвитку, розглядали в рамках аграрно-правової науки Х. Григор'єва, М. Гребенюк, В. Єрмоленко, Т. Курман, Т. Коваленко, А. Статівка, Н. Титова, М. Чабаненко як частину загальнішої тематики. Серед монографічних досліджень, присвячених безпосередньо аграрно-правовим аспектам продовольчої безпеки, слід згадати колективну монографію «Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України» за редакцією В. Уркевича та М. Шульги (2013 рік) і дисертаційну роботу С. Лушпаєва («Правові засади продовольчої безпеки України, 2014 рік») [4; 5].

Постановка завдання. Метою публікації є вдосконалення наукових положень щодо аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки, подальший розвиток поглядів вчених-аграрників щодо основних напрямів його вдосконалення та формулювання відповідних власних пропозицій.

Вклад основного матеріалу. В економічній науці виділяють принаймні три підходи до визначення продовольчої безпеки: згідно з першим, використовується визначення продовольчої безпеки, в якому фігурує тільки споживання (продовольча безпека – це забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя); другий підхід: як ще одна ключова позиція в розумінні сутності продовольчої безпеки виділяється здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування; третій підхід ґрунтується на двох критеріях: наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх верств населення (продовольча безпека обов'язково включає споживчий і платоспроможний аспекти) [6, с. 24].

В економічній літературі також визначають, що продовольча безпека – це такий стан економіки держави, під час якого гарантується стабільне забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською сировиною, населення – достатньою кількістю безпечних і повноцінних продуктів харчування, а також відносна незалежність від імпорту сировини й продовольства. Відповідно, за своїм економічним змістом продовольча безпека охоплює три основні складові умови її досягнення, зокрема:

1. Фізичну доступність продовольства, тобто наявність продуктів харчування на всій території країни за будь-якої потреби й в необхідному асортименті.

2. Економічну доступність продовольства, за якої рівень доходів населення дає змогу купувати

продукти харчування, незалежно від соціального статусу й місця проживання.

3. Безпеку харчування, яку розглядають як можливість запобігання виробництву, реалізації та споживанню неякісних продуктів харчування, які шкодять здоров'ю населення [7].

Досліджуючи питання правового забезпечення продовольчої безпеки, фахівці говорять про декілька рівнів її реалізації (глобальний (міжнародний, світовий, транснаціональний), національний (внутрішньодержавний), регіональний (обласний)) і виділяють наступні функції продовольчої безпеки:

1) гарантуюча (гарантування основних, закріплених Конституцією України прав людини – на достатній життєвий рівень для себе й своєї сім'ї, що містить достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48));

2) забезпечувальна (забезпечення потреб населення в якісних і безпечних продуктах харчування в необхідній для підтримання звичайної життєдіяльності кількості, а промисловості – в сировині рослинного й тваринного походження);

3) стабілізаційна (необхідний рівень продовольчої безпеки сприяє зміцненню економічної, політичної та соціальної стабільності в суспільстві);

4) охоронно-відтворювальна (збереження навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції рослинного й тваринного походження);

5) соціальна (зміцнення фізичного здоров'я нації та, як наслідок, забезпечення працездатності населення, створення умов для його розширеного відтворення, подолання демографічної кризи, розвиток сільських територій);

6) міжнародно-інтеграційна (інтеграція України в європейській і міжнародний політичний, економічний, правовий простір) [4, с. 13].

Як своєрідну систему економічних та соціальних відносин, які є ібіосоціальною основою існування як соціуму, так і людського індивідууму, продовольчу безпеку розглядає Т. Коваленко. На її думку, продовольча безпека спрямована на забезпечення двох найважливіших груп потреб людини – фізіологічних потреб і потреб у безпеці [8, с. 34]. Своєю чергою, С. Лушпаєв визначає продовольчу безпеку держави як стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів спрямована на забезпечення фізичної та економічної доступності для населення продуктів харчування, відповідності продуктів харчування критеріям якості й безпечності для життя та здоров'я, забезпечення продовольчої незалежності держави

на рівні 90% задоволення попиту на продовольство шляхом власного ресурсного потенціалу, запобігання настанню продовольчої залежності держави, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій [5, с. 12].

Наведені вище й аналогічні їм визначення продовольчої безпеки акцентують увагу на публічно-правовій природі продовольчої безпеки, пов'язаній із реалізацією та захистом публічного (національного, державного інтересу). Як інша сторона медалі, важливою є і приватноправова конотація продовольчої безпеки через аналіз рівня захищеності права людини на продовольчу безпеку, яка виводиться з конституційних положень щодо обов'язку соціальної держави створити умови щодо забезпечення гідного рівня життя людини. У цьому контексті О. Батигіна зауважує, що право на продовольчу безпеку є одним із найважливіших конституційно закріплених, але неналежним чином гарантованих прав громадян України [9, с. 178].

Слід підкреслити значення суспільних відносин у сфері продовольчої безпеки для формування предмета аграрного права й законодавства. Аналізуючи місце правових норм, що регулюють суспільні відносини й сфері продовольчої безпеки країни, М. Чабаненко пропонує визначати їх як підгалузів аграрного права: зважаючи на комплексність категорії продовольчої безпеки й комплексність аграрних відносин, що становлять предмет аграрного права, вони тісно пов'язані між собою, оскільки продовольча безпека гарантується належним функціонуванням аграрних відносин (із виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки й реалізації). Тож відносини із забезпечення продовольчої безпеки є такими, що тісно пов'язані з аграрними й мають входити до предмета аграрного права. Окрім того, автор визначає забезпечення продовольчої безпеки як галузевий принцип [10, с. 18–20]. Натомість поширенішим є доктринальний погляд на право продовольчої безпеки як на інститут аграрного права [11, с. 37; 5, с. 9].

Особливого значення в аграрно-правовій площині набуває тісний зв'язок продовольчої безпеки з державною аграрною політикою. Так, у дисертації О. Білинської як визначальну мету сучасної аграрної політики держави як пріоритетного складника всієї її національної політики розглядається продовольча безпека та її забезпечення. Продовольча безпека розглядається вченою як такий стан економіки держави, за якого якісна й безпечна їжа є фізично, соціально й економічно доступною для населення держави в обсягах, необхідних для ведення здорового способу життя та забезпечення інтелектуального розвитку людини, незалежно від стану світових ринків

продуктів харчування [12 с. 101]. Ширший підхід до мети державної аграрної політики застосовує Х. Григор'єва, яка вважає, що державна аграрна політика є комплексним явищем і, відповідно, її основна мета – це здійснення стратегічного впливу й формування певної парадигми розвитку аграрних відносин, щодо якої відбувається гарантування продовольчої безпеки, формування стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорона природного навколишнього середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села [11, с. 31].

Свою чергою, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» у ст. 2 визначає гарантування продовольчої безпеки як стратегічну мету й завдання державної аграрної політики, а Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р гарантування продовольчої безпеки проголошено однією зі стратегічних цілей розвитку аграрного сектору.

Значимо, що проект Закону «Про основні засади державної аграрної політики й державної політики сільського розвитку» від 04 жовтня 2018 року, хоча прямо не визначає гарантування та забезпечення продовольчої безпеки ані як мету, ані як завдання державної аграрної політики, натомість закріплює її як спрямованість і пріоритет державної аграрної політики. У проекті також міститься дефініція моніторингу продовольчої безпеки держави й окрема ст. 9, присвячена продовольчій безпеці. Згідно з проектом, продовольча безпека спрямована на належний рівень продовольчого забезпечення населення, безперешкодний фізичний та економічний доступ населення до безпечних та якісних продуктів харчування, а також на внесок у глобальну продовольчу безпеку. Таке визначення враховує сучасні тенденції розуміння продовольчої безпеки й відбиває вплив глобалізації на аграрну сферу. Не зловживаючи цитуванням, слід також позитивно оцінити наведені в ч. 2 ст. 9 основні засоби забезпечення продовольчої безпеки, які визначені з урахуванням сучасних міжнародних і регіональних інтеграційних процесів [13].

Легальне поняття продовольчої безпеки міститься в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV і визначається як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Наведене визначення кри-

тично оцінюється в науковій літературі як занадто вузьке, що відбиває лише економічну доступність продуктів харчування та не враховує якісного виміру продовольчої безпеки. Окрім того, висловлюється слушна думка про доцільність законодавчого розмежування правового регулювання державної підтримки сільського господарства й правового забезпечення продовольчої безпеки [11, с. 37].

Недоліком правового регулювання відносин із продовольчої безпеки є його розпорошеність і фрагментарність, а також відсутність закріплених на законодавчому рівні критеріїв її визначення. Методика аналізу стану продовольчої безпеки як однієї зі складових економічної безпеки базується на Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку й торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, і спирається на визначення продовольчої безпеки як стану виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості й доступності для кожного члена суспільства. Подальше правове регулювання здійснюється Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 5 грудня 2007 року № 1379, якою було затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави, а саме:

- 1) добова енергетична цінність раціону людини;
- 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
- 3) достатність запасів зерна в державних ресурсах;
- 4) економічна доступність продуктів;
- 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- 6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;
- 7) продовольча незалежність за окремим продуктом.

Слід також згадати й Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158-2007-п, яка визначає основними критеріями продовольчої безпеки достатність продовольчого споживання, доступність продовольчого споживання, продовольчу незалежність. Питання доступності й достатності продовольчого споживання деталізовані в низці підзаконних актів: Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для

основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 року № 780 та наказах Міністерства охорони здоров'я України. Наприклад, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування» від 14 січня 2013 року № 16, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» від 03 вересня 2017 року № 1073.

Якщо говорити про економічну доступність продуктів харчування, слід згадати Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV та підзаконний акт: Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства аграрної політики й продовольства України, Державної служби статистики України «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» від 3 лютого 2017 року № 178/147/31.

Відносини у сфері забезпечення продовольчої безпеки потребують спеціальної правової регламентації, цілком обґрунтовано наполягають науковці й пропонують прийняти комплексний законодавчий акт про продовольчу безпеку [5, с. 13; 8, с. 37; 9, с. 180; 14, с. 55]. Автори монографії «Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення» систематизують думки вчених щодо того, що в такому законі слід, по-перше, навести дефініції таких понять, як продовольча безпека, продовольча незалежність, продовольча криза, необхідний рівень виробництва продуктів харчування, життєвоважливі продукти харчування та інше. По-друге, закріпити перелік внутрішніх і зовнішніх загроз національній продовольчій безпеці, встановити порядок їхнього моніторингу й прогнозування. По-третє, закріпити систему якісних критеріїв і кількісних показників такої безпеки, в тому числі критичних («порогових») значень останніх [14, с. 56]. Своєю чергою О. Ільїна, підтримуючи ідею прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку, вважає, що в ньому необхідно передбачити реальні показники індикаторів продовольчої безпеки з урахуванням вимог сьогодення, а також запровадити систему ступенів забезпеченості продовольчої безпеки шляхом введення критеріїв, коли небезпеки немає, але існує ризик її настання. Також одночасно передбачити обов'язок здійснення певних кроків для подолання загроз (як то: запровадження державного замовлення на виготовлення певного виду продукції, встановлення пільгового оподаткування тощо) або небезпеки (товарні інтервенції, постачання продукції в райони з нестачею

продуктів харчування, адресні допомоги особам, які цього потребують, на зразок житлових субсидій тощо) [15, с. 94-95]. На думку Х. Григор'євої, прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку буде позитивним кроком, однак за його відсутності правові питання суто гарантування продовольчої безпеки можуть бути врегульовані в майбутньому Законі України «Про державну аграрну політику України» [11, с. 39-40].

Зазначимо, що у 2011 році на розгляд Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про продовольчу безпеку України», який було прийнято, але повернуто із зауваженнями Президента України. У 2012 році було внесено новий відповідний проєкт, який не прийнято дотепер.

Слід відзначити й наявність альтернативної точки зору щодо кодифікації законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки, згідно з якою це має бути блок законів, що визначають зміни відносин щодо власності на землю та засоби виробництва, регламентують процеси формування нових форм господарювання на селі, стимулюють розвиток сільськогосподарського виробництва, регулюють окремі сфери аграрно-промислового комплексу й види виробництва сільськогосподарської продукції, її імпорт та експорт, податки, питання раціонального використання та охорони природних ресурсів, забезпечення економічної безпеки у сфері аграрно-промислового комплексу, безпеку та якість сільськогосподарської продукції [16, с. 79-80]. Виходячи зі своєї концепції про наявність у складі аграрного законодавства такої підгалузі, як законодавство про продовольчу безпеку, М. Чабаненко наполягає на необхідності в особливій частині майбутнього Аграрного кодексу України окремо виділити розділи, що міститимуть правові норми щодо продовольчої безпеки України [10, с. 28]. Свого часу висловлювались також пропозиції щодо необхідності вироблення комплексної науково обґрунтованої Програми продовольчої безпеки [17].

Висновки.

1. У статті вдосконалені наукові положення щодо аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки. Підкреслено, що значення продовольчої безпеки значно підвищується в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, внаслідок яких ослаблюється та модифікується суверенітет держав, і, відповідно, здатність держави забезпечити продовольчу безпеку впливає й на ступінь її незалежності й можливості реалізувати суверенну зовнішню та внутрішню політику й захистити національний інтерес. Саме тому продовольчу безпеку слід розглядати як частину національної безпеки. Разом із тим, під впливом глобалізації підвищується роль і значення прав людини, їхніх міжнародних стандартів. Природним правом людини є право на людську гідність,

яке набуває свого розвитку в конституційних положеннях щодо права на продовольчу безпеку. Таким чином, все поширенішим стає розуміння продовольчої безпеки країни не тільки з урахуванням кількісних параметрів, що визначають достатній обсяг продовольства і його економічну доступність, але й показників його безпеки та якості.

2. Дістали подальшого розвитку погляди вчених-аграрників щодо основних напрямів вдосконалення аграрно-правового регулювання. Так, аналіз аграрно-правової літератури свідчить, що більшість фахівців, які досліджували ті чи інші питання продовольчої безпеки, пропонували прийняти відповідний спеціальний законодавчий акт, який би відбив нові підходи до визначення продовольчої безпеки, її принципів, критеріїв і механізму забезпечення. Враховуючи, що внесений у 2011 та 2012 роках на розгляд Верховної Ради

України проєкт Закону «Про продовольчу безпеку України» так і не був прийнятий, висловлені пропозиції залишаються актуальними.

3. Погоджуючись із доцільністю та перспективністю прийняття спеціального законодавчого акту про продовольчу безпеку, наразі пропонуємо розробити й прийняти Національну доктрину продовольчої безпеки України, яка б містила принципи забезпечення національної продовольчої безпеки, науковообґрунтовані параметри й критерії розвитку продовольчої безпеки й комплекс заходів щодо їхнього досягнення, положення щодо моніторингу й визначення «критичних точок» захищеності продовольчої безпеки (*як частина реалізації національного інтересу й прояв публічно-правового аспекту*) й індексу гарантованості права людини на продовольчу безпеку (*як прояв приватноправових засад*).

Література

1. Глобальний індекс продбезпеки: Україна просіла. *AgroPortal* : вебсайт. URL: <http://agroportal.ua/news/ukraina/globalnyi-indeks-prodbezopasnosti-ukraina-prosela/#> (дата звернення: 05.04.2020).
2. Світу загрожує продовольча криза – FAO. *Mind* : вебсайт. URL: <https://mind.ua/news/20209300-svitu-zagrozhue-prodovolcha-kriza-fao> (дата звернення: 02.04.2020).
3. Ладика В. І. Коронавірус як черговий шанс для розвитку агросектору та аграрної освіти. *AgroPortal* : вебсайт. URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/koronavirus-kak-ocherednoi-shans-dlya-razvitiya-agrosektora-i-agrarnogo-obrazovaniya/#> (дата звернення: 07.04.2020) ; Запас міцності української економіки в умовах пандемії не перевищує шести місяців. *LB.ua* : вебсайт. URL: https://ukr.lb.ua/economics/2020/04/09/454952_zapas_mitsnosti_ukrainskoi.html (дата звернення: 07.04.2020).
4. Батигіна О. М., Жушман В. М., Корнієнко В. М. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків : ФОП Шевченко С. О., 2013. 326 с.
5. Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 19 с.
6. Шевченко Н. О., Сичова М. О. Сучасні проблеми продовольчої безпеки України. *Агросвіт*. 2015. № 14. С. 23–28.
7. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20. № 12. С. 279–284.
8. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30–41.
9. Батигіна О. М. Право на продовольчу безпеку та особливості його закріплення у Конституції України. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку* : матеріали «круглого столу», м. Київ, 27 травня 2016 р. / за ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2016. С. 178–181.
10. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 43с.
11. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596с.
12. Білінська О. В. Правові засади державної аграрної політики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2013. 187с.
13. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : проєкт Закону України від 04 жовтня 2018 р. № 9162 / *Верховна Рада України*. URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 (дата звернення: 08.04.2020).
14. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Харків, 2014. 276 с.
15. Ільїна О. В. Окремі правові аспекти оцінки продовольчої безпеки в Україні. *Форум права*. 2015. № 3. С. 92–96.

16. Курило В. І. Забезпечення продовольчої безпеки як принцип державного управління аграрним сектором економіки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 79–80.
17. Барвіненко В. Д. Особливості реалізації державної політики розвитку продовольчих ринків в умовах глобальних трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=535>.

References

1. Global'nyi indeks prodbezpeky: Ukraina prosila, available at : <http://agroportal.ua/news/ukraina/globalnyi-indeks-prodbezopasnosti-ukraina-prosela/#> (accessed : 05.04.2020).
2. Svitlu zagrozhuye prodovol'cha kryza – FAO, available at : <http://mind.ua/news/20209300-svitlu-zagrozhue-prodovolcha-kryza-fao> (accessed : 02.04.2020).
3. Koronavirus yak chergovyi shans dlya rozvytku agrosektoru ta agrarnoi osvity, available at : <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/koronavirus-kak-ocherednoi-shans-dlya-razvitiya-agrosektora-i-agrarnogo-obrazovaniya/#> (accessed: 07.04.2020); Zapas micnosti ukrains'koi ekonomiky v umovah pandemii ne perevys hue shesty misyacyv, available at : http://ukr.lb.ua/economics/2020/04/09/454952_zapas_mitsnosti_ukrainskoi.html (accessed: 07.04.2020).
4. Batygina O.M. et al. (2013). *Aktual'ni problem pravovogo zabezpechennya prodovol'choi bezpeky Ukrainy : monohrafiya* [Actual problems of legal support of Food Safety of Ukraine : monograph], FOP Shevchenko S.O., Kharkiv, Ukraine.
5. Lushpaev S.O. (2014). Legal principles of Food Safety of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University.
6. Shevchenko N., Sychova M. (2015). "Modern problems of Food Safety of Ukraine". *Agrosvit*, vol. 14, pp. 23-28.
7. Urba S. (2010). "Food Safety in the context of globalization". *Scientific herald of the UNFU*, vol. 20.12, pp. 279-284.
8. Kovalenko T. (2018). "Concept, characteristics and criteria of food security under the law of Ukraine and other states". *Administrative law and process*, vol. 1(20), pp. 30-41.
9. Batygina O. (2016). "The right to food security and its specific features in the Constitution of Ukraine". *Konstyuciyni zasady agrarnogo, zemel'nogo ta ekologichogo prava: 20 rokiv rozvytku: materialy "kruglogo stolu"*, Kyiv, The Taras Shevchenko National University of Kyiv, May 27, 2016, pp. 178-181.
10. Chabanenko M.M. (2016). System of agrarian law of Ukraine: methodological grounds of formation and development. Extended abstract of doctor's thesis. Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University.
11. Grygor'eva H. A. (2019). *Derzhavna pidtrymka sil's'kogo gospodarstva Ukraini: problem pravovogo zabezpechennya : monohrafiya* [State support to Ukrainian agriculture: problems of legal support : monograph], Kherson, Ukraine, Vydavnychiy dim "Helvetika".
12. Bilins'ka O.V. (2013). Legal principles of state agrarian policy. Candidate's thesis. Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University.
13. "On the basic principles of State agrarian Policy and State Policy of rural development" : Draft law of Ukraine dated October 4, 2018, no. 9162, available at : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 (accessed 08.04.2020).
14. Urkevych V. Yu., Shul'ga M.V. (2014). *Derzhavna agrarna polityka Ukraini : problemy pravovogo zabezpechennya : monohrafiya* [State agrarian Policy of Ukraine: problems of legal support : monograph], Kharkiv, Ukraine.
15. Ilyina E.V. (2015). "Some Legal Aspects of Food Security Assessment in Ukraine". *Forum prava*, vol. 3, pp. 92-96.
16. Kurylo V. (2007). "Providing Food Safety as a principle of State Management of the agrarian Sector of the Ukrainian economy". *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, vol. 7, pp. 79-80.
17. Barvinenko V.D. (2011). "Features of realization of the state policy of food market development in the conditions of global transformations". *Derzhavne upravlinnya : udoskonalennya ta rozvytok*, vol. 11, available at : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=535>.